

17. Стенограма пленарного засідання від 16 листопада 1994 р. : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3573.html>
18. Украина должна вернуть себе тактическое ядерное оружие : [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.hvylya.org/news/exclusive/11183>
19. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: (Кол. моногр.) / За ред. Ф. М. Рудича. — К. : МАУП, 2002. — 488 с.
20. Україна може повернути собі статус ядерної держави : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.realt5000.com.ua/news/utf/uk/1806639/>
21. Україна на міжнародній арені: 36. документів і матеріалів (1991–1995 рр.) : у 2-х кн. / Упоряд. В. В. Будяков та ін. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — Кн. 2. — 496 с.
22. Україна, США, Росія : тристороння заява : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_300
23. Шторгін І. Україна без'ядерна/ядерна : [Електронний ресурс] / Шторгін І. — Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24213162.html>

В. І. Шпак

УДК: 655.4(477)

УКРАЇНСЬКЕ КНИГОВИДАННЯ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ

В статті проаналізовано стан книговидання незалежної України. Показано хронологічні етапи розвитку книговидавничої справи в її тематичному, мовному і регіональному аспектах. Зроблено спробу узагальнити розвиток книговидання України, з'ясувати його основні проблеми та шляхи їх подолання.

Ключові слова: книга, держава, мова, література, регіон.

В статье проанализировано состояние книгоиздания независимой Украины. На основе исторического анализа и использования статистических данных различных источников показано хронологические этапы развития книгоиздательского дела в ее тематическом, языковом и региональном аспектах. Сделана попытка обобщить развитие книгоиздания Украины, выявить его основные проблемы и пути их преодоления.

Ключевые слова: книга, государство, язык, литература, регион.

This article analyses problems of book printing in contemporary Ukraine. The author provides an overview of the development of book printing in Ukraine and shows its role in the modern informational society. Specific problem of the book industry are identified. It is concluded that in modern Ukraine the printing business intensified, although positive changes are taking place very slowly. There has been not created appropriate economic conditions for the development of the

publishing industry, the equipment is outdated, there is a lack of editorial and printing equipment production in Ukraine, advanced technology is being introduced rather slowly, the population has a low purchasing capacity, sales network of printed products has deteriorated. Businesses are becoming increasingly expensive. Some measures for improvement of the situation are suggested, in particular strengthening the role of industry in the national informational space. The key to improving the situation is in systematic and persistent efforts of the Ukrainian government to support industry.

Keywords: book, mass media, state language, literature, region.

Книговидавнича справа за останні два з половиною десятиліття зазнала значних змін. Суттєво змінився інформаційний ринок. На додаток до радіо й телебачення все потужніше роль почав відігравати Інтернет. Видавнича продукція набула функціонального значення і стала товаром. Галузь розвивається на тлі серйозної конкурентної боротьби, перш за все з іноземним видавничим продуктом. Дедалі загострюються економічні проблеми видавничих підприємств. Скоротилися кількісні та знизилися якісні показники друкованої продукції, зростає собівартість видань, зменшується купівельна спроможність населення, слабшає інтерес до читання. Все це актуалізує проблему і змушує науковців детально аналізувати стан справ у галузі.

Окремі аспекти зазначених проблем досліджували вітчизняні науковці, зокрема: Ю. Алексєєв, О. Афонін, В. Бебик, Ю. Бондар, Б. Дурняк, В. Здоровега, В. Іванов, В. Карпенко, Н. Коноваленко, К. Крайній, І. Крупський, С. Кульчицький, В. Лизанчук, І. Михайлин, А. Москаленко, Б. Потятинико, В. Різун, М. Романюк, Ф. Рудич, М. Сенченко, В. Теремко, М. Тимошик, А. Чічановський, В. Шевчук, В. Шкляр та ін.

Автор поставив за мету дослідити динаміку розвитку українського книговидання, основні тенденції останніх років у її тематичному, мовному і регіональному аспектах.

У досліджуваній період для книговидання характерні злети й падіння. Період з 1990 р. по 1999 рр. можна назвати «падінням» української книги. Незважаючи на те, що кількість назв випущеної продукції коливалася в межах 5–7 тис. друкованих одиниць, річні стрімко падали вниз — з 136 415,9 тис. до 21 985,6 тис. примірників. Середній тираж видання впав з 23,3 тис. до 3,5 тис. примірників [7, с. 1].

Читацькі вподобання, а отже й тиражні потоки, на початку 90-х рр. дослідив відомий книгознавець Микола Тимошик. Тематику найвитребуваніших видань він розставив так: сексуально-еротична література й видання історичної тематики (розвивалися паралельно); твори класиків детек-

тивного жанру (А. Крісті, Ж. Сіменон, А. Чейз тощо); романи жахів; література легкого жанру; кримінально-бандитська тематика сучасної історії; твори, за якими знімалися телевізійні «мільні» серіали; ділова література ринкової тематики (право, економіка, менеджмент, маркетинг); література з вивчення іноземних мов; комп'ютерні видання; словникові, довідковий видання; краєзнавчо-туристичні видання [9].

Книжкова справа цього періоду задовольняла гостродефіцитний ринок, який існував раніше, зазвичай переддрукуванням дефіцитних видань багатьох тематичних розділів, що швидко розкуповувалися.

За три — чотири роки книжковий ринок змінився. З одного боку через насичення, з іншого — через складну економічну ситуацію в країні, яка призвела до падіння купівельної спроможності населення. Читачі почали ретельніше вибирати книги, відбулася диференціація читацьких інтересів. Збільшився попит на навчальну, довідкову, наукову книгу, видання ринкової тематики: право, економіка, менеджмент, маркетинг. Зріс попит на сучасних вітчизняних авторів В. Шкляра, Ю. Рогозу, А. Куркова, Ю. Андруховича, Л. Костенко, Марину і Сергія Дяченків, письменників-фантастів Д. Громова і О. Ладиженського (працюють під псевдонімом Генрі Лайон Олді), А. Валентинова та ін.

З 1999 р. по 2008 рр. припиняється падіння річних накладів за рахунок стрімкого зростання випуску назв книжкової продукції. Середні ж накладди й далі повільно, але стало зменшувалися: з 5,6 тис. до 2,4 тис. примірників 2008 р. [7, с. 1–2].

За висновками фахівців, останнім часом видавничий бізнес в Україні активізувався, хоча позитивні зміни стаються повільніше, ніж того хотілося б. Зростає кількість назв як свідчення пошуку нових жанрових ніш або нових тем. Однак, нарощуючи кількість назв, видавництва переважно зменшують накладди, намагаючись утриматися на ринку за рахунок дорогих книг або підвищених цін на видання. За інформацією УАВК, якщо 2010 р. збільшували кількість назв 55,5% видавництв, то 2011 р. вже 62,5% [1, с. 2]. Доступність новинок для українського читача невисока, оскільки 2/3 накладів видань становлять тисячу або й менше примірників. Не сприяє підвищенню купівельного інтересу до книжки напружена політична ситуація в Україні. І хоча 2012 р., порівняно з 2008-м, одержані від продажу книжок суми зросли, це пов'язано аж ніяк не зі збільшенням кількості проданих примірників, а зі зростанням ціни. Окрім того, посилилася тенденція до подальшого зменшення середньостатистичних накладів. Поступовий прогрес щодо випуску найменувань книжок у 2000–2008 рр., протягом якого кількість виданих назв книжок зросла з 7749 — 2000 р. до 24 040 — 2008 р., зупинився 2009 р. і перейшов в період «очікування». За підсумками

2012 р., різні державні джерела дають різну інформацію. Так, Державний комітет телебачення та радіомовлення, а це профільний комітет галузі, показує різке зростання випуску найменувань книжок і брошур до 26 036 друкованих одиниць [4], хоча ще в лютому 2013 р. на сайті цього відомства була інша цифра — 17 159 [8], що свідчить про протилежне. Оперативні дані Книжкової палати щодо випуску книжкової продукції 2013 р. показують позитивні зрушення. Так, порівняно з аналогічним періодом 2012 р. випущено книг і брошур більше на 1183 друк. од., тиражі збільшилися на 10 409,8 тис. примірників. Середній наклад при цьому суттєво не змінюється. Очевидним є підтвердження тенденції до стрімкого зниження рівня споживання книги.

За даними опитування, 64% видавництв підвищили відпускну вартість продукції в середньому на 30%. Максимальне її зростання, близько 40%, стосується навчальної, художньої, дитячої і науково-популярної літератури, дещо менший відсоток (20–25%) — мистецької та юридичної. Однак це відбулося не за рахунок механічного «накручування» ціни, а за рахунок значного зростання накладних витрат видавництва та суттєвого зменшення накладів, що, відповідно, викликало подорожчання примірника [1, с. 3].

Статистичні дані останніх років показують, що переважає політична і соціально-економічна література. Наприклад, 2009 р. вона становила 24,1% загальної кількості назв і 13,0% загального тиражу. За нею йдуть: література з освіти та культури — 17,6% загальної кількості назв і 37,3% загального тиражу; художня література, відповідно, 16,4% і 14,6%, технічна література — 12,4% і 8,1%, література для дітей — 7,5% і 11,3%. Стабільно додавали сільськогосподарська література, медична й з охорони здоров'я [3, с. 8]. Загальні тенденції збереглися в 2010–2011 рр. Політична й соціально-економічна література ще збільшила частку. Вона становила 27,3% загальної кількості назв і 12,7% загального тиражу. Залишаються чільними в структурі література з освіти та культури, художня й технічна література, література для дітей. Однак усі вони втратили якісні показники. Так, загальна кількість назв літератури для дітей 2011 р. становила тільки 75,6% від аналогічного показника 2009 р. Загальний тираж теж знизився на 33,8% [3, с. 5; 7, с. 3].

У 2009–2011 рр. за цільовим призначенням як за назвами, так і за тиражами, лідирували навчальні та методичні видання, що у відсотках від загальної кількості назв становило 34,4%, від загального тиражу 2009 р. — 39,6% і, відповідно, 2011 р. — 35% та 42,4%; наукові видання — 19,3% (21,1%) і 3,7% (3,6%); літературно-художні видання — 16,4% (16,3%) і 14,6% (19,8%); видання для дітей і юнацтва — 7,5% (5,6%) і 11,3% (7,8%) [3, с. 8; 7, с. 4]. Отже, практично половину всіх книжок в Україні стано-

вить навчальна та методична література. 2012 р, картину практично не змінив. Слід лише відзначити поліпшення динаміки розвитку порівняно з 2011 р. видань для організації дозвілля — 262,5%, релігійної літератури — 207,2%, видань для дітей і юнацтва — 183,6%, літературно-художніх видань — 139,6% [7, с. 4].

Порівняння випуску книжкової продукції та попиту на неї дає змогу виявити певні невідповідності. За результатами маркетингового дослідження, компанії GfK Ukraine, серед книг, які купують громадяни, найбільша частка художньої літератури — майже 40%, далі йде навчальна та наукова література — 24% і книги для дітей — 18% [5, с. 48]. Спостерігається певна невідповідність між попитом та пропозиціями.

Книги й брошури в Україні видаються понад 20 мовами світу [5, с. 49]. За даними Книжкової палати України, питома вага україномовних видань у загальній кількості випущених книг за перші роки існування Української держави, після падіння 1992 р., мала тенденцію до зростання. Частка україномовних у загальній кількості випущених книг зросла за кількістю назв — з 35% 1992 р. до 62,3% 2012 р., а за накладом — з 34,9% до 48,0% [9, с. 6, 7, с. 6].

Але ж 2008 р частка україномовної книги досягала 68,3% за назвами й 56,1% за накладом. З 2009 р. тенденція змінилася на зворотну. Того року українською було видано 14 797 друк. од., тиражем 27 527,0 тис. примірників, що становило 65,8% загальної кількості назв і 56,7% загального тиражу. Порівняно з аналогічним періодом минулого року, кількість назв знизилася на 1620 друк. од. (9,9%), тиражі — на 5079,1 тис. примірників (15,6%) [3, с. 10]. 2011 р. україномовне книговидання вийшло практично на рівень попередніх років, але наклад зменшився на 4 млн. примірників. Серед інших мов домінує російська — 5420 друк. од., тиражем 19 072,5 тис. примірників, що становить 23,7% загальної кількості назв і 40,9% загального тиражу [7, с. 6]. (Для порівняння, 2004 р. частка видань російською мовою становила 26,6%, 2006 р. — 36,9%, 2007 р. — 43,6%, [5, с. 5]). Наступні з великим відставанням англомовні книжки — 459 друк. од., тиражем 1123,8 тис. примірників, порівняно з 2009 р. кількість назв збільшилася на 7 друк. од., а тиражі — на 493,9 тис. примірників, або на 43,9% [9, с. 6, 7, с. 6]. Це свідчить про зростання інтересу до англійської мови.

На жаль, наведені статистичні дані не дають повної реальної картини щодо насиченості книжкового ринку України різномовними виданнями. Аналіз показує дещо іншу ситуацію.

Якщо не брати до уваги підручники, які в україномовному тиражі становлять трохи менше від половини (приблизно 40%), а в російськомовному — близько 10% [6], то частка книг українською мовою, виданих 2009 р.,

в загальному річному накладі (без підручників) становитиме 47%, російською — 34%. Втім, дані Книжкової палати не враховують імпорту книг з Росії. Українська асоціація видавців та книгорозповсюджувачів, спираючись на опосередковані дані по обсягах поставок в Україну російської книги, накопичені за 13 останніх років, констатувала, що на українському ринку склалося таке співвідношення російської та вітчизняної книги: 120–130 млн. російських до 30–40 млн. українських книжок, або приблизно 80 до 20% (80:20). Тобто, якщо взяти ринкову книгу, вилучивши з переліку україномовні підручники та посібники для середньої й вищої школи, то співвідношення російськомовної до україномовної книги (разом із україномовними виданнями, що друкуються в Росії) становитиме 60–65% російською до 35–40% українською [5].

Жалюгідна ситуація з україномовною художньою літературою. Кількість видань цієї тематики незначна для вітчизняного ринку й не охоплює всього спектру потенційних читачів. За результатами 2011 р. українською мовою видано 1382 друк. од., або 48,6% загальної кількості назв, тиражем 1184,7 тис. примірників і 23,6% загального тиражу (2009 р., відповідно, — 51,8% і 27,9%). Сукупний тираж художньої літератури українською мовою у 2,3 раза менший ніж російською [9, с. 6; 7, с. 4] На одного мешканці в Україні (за даними Держкомстату станом на 1 січня 2012 р., чисельність населення України становила 45 633,6 тис.) видано лише 0,025 художньої книги українською мовою на рік. Середній тираж україномовного видання з художньої літератури становить 857 примірників. Отже, можна зробити висновок, що в Україні не задоволено попит на українську художню літературу.

Протягом усього періоду з 1991 р. регіональний розподіл свідчить про домінування центральних регіонів за обсягами випуску книжкової продукції. Пов'язано це передусім з наявною там потужною поліграфічно-видавничою базою. Традиційно найбільше книжок випускається в м. Києві. Наприклад, 2011 р. за назвами це 31,4% (2009 р. — 28,7%), а за сукупним тиражем — 39,2% (34,4%) від загальної кількості. Друге місце посідає Харківська обл.: за назвами — 17,1% (23,4%), за тиражами — 39,5% (42,5%); третє — Донецька обл.: за назвами — 5,9% (6,2%), за тиражами — 4,0% (5,7%). Прогресує Львівська обл., котра практично зрівнялася з Донецькою. Довго до трійки «найтиражніших» входила Київська обл., але з 2006 р. вона втратила позиції й перебуває серед аутсайдерів. За останні роки видно, що більшість регіонів наростили темпи книгодрукування за назвами та за тиражами.

Аналіз підсумків 2012 р. показує збереження основних тенденцій на тлі загального скорочення кількості випущеної книжкової продукції.

Чимало науковців, аналізуючи стан справ у видавничій галузі, серед першопричин проблем ставлять експансію сусідніх держав. На думку автора, це важливий, але не основний фактор. Показовим і пізнавальним для України є досвід Канади, яка також межує з не менш потужною державою — Сполученими Штатами Америки та ще й витримує непростий вплив Франції і Великої Британії.

Ще в 70–80-і рр. ситуація у видавничій справі країни була подібна до української. Але в держави знайшлася політична воля переломити ситуацію на користь національного книговидавництва. Спочатку на регіональному рівні було створено спеціальні державні комісії, ради, які виробили заходи з відродження національної видавничої справи. Переважно вони полягали в наданні коштів на видання навчальної, культурологічної літератури, творів канадських авторів, рекламу і пропаганду канадської книги, маркетингові дослідження. Згодом було прийнято федеральну Програму розвитку книговидавництва. Ця програма й нині є головним інструментом державної політики в книжковій індустрії. Її щорічний бюджет становить близько 30 млн. канадських доларів [2, с. 173].

Видавничу галузь визначили пріоритетною. Федеральний уряд Канади та провідні банки країни заснували низку програм з надання позик і кредитів видавцям, державні гранти для видання художньої літератури канадських авторів. Уже багато років у Канаді діє нульова ставка в частині доданої вартості на книги, існують пільгові поштові тарифи на перевезення і розповсюдження друкованої продукції канадських видавців. Важливим кроком стало законодавче обмеження іноземної участі у видавничій сфері. Іноземцям заборонено купувати канадські фірми, що видають і розповсюджують книжкову продукцію. Політика, спрямована на підтримку національного книговидавництва, дала результати. На початку нового тисячоліття канадські суб'єкти видавничої діяльності становили у книговидавничому бізнесі країни вже понад 95%, у книгорозповсюдженні — 75% , що зумовило й левову канадську частку — близько 65% — у структурі прибутків галузі [2, с. 175].

Таким чином, завдяки продуманій державній політиці у видавничій сфері, Канада не тільки впоралася з потужною гуманітарною експансією, а й зуміла створити один з найбільших національних книжкових ринків, перетворити видавничу галузь на провідну в структурі економіки. Приклад Канади показує, що завдання державної політики кожної країни щодо книговидавництва полягає не тільки в сприянні випуску достатньої кількості книг і створенні книготоргівельної мережі, а й у забезпеченні оптимального функціонування книги як об'єкта культури та соціальної інформації, котрий визначає духовний та ідеологічний стан суспільства.

1. Афонін О. Українська книга 2011: рух по сходинках униз / О. Афонін // Вісник Книжкової палати України. — 2012. — № 3 (166). — С. 1–3.
2. Афонін О. Українська книга в контексті світового книговидання / О. Афонін, М. Сенченко. — К. : Кн. палата України, 2009. — 277 с.
3. Буряк С. Аналітичний огляд випуску друкованої продукції в 2009 р. / С. Буряк // Вісник Книжкової палати України. — 2010. — № 5 (166). — С. 6–15.
4. Зведені адміністративні дані про випуск книг і брошур в Україні у 2012 році : [Електронний ресурс] // Видавнича справа : [сайт] / Державний комітет телебачення та радіомовлення. — Режим доступу : http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=106876&cat_id=34099 (07.08.2013).
5. Індутна К. Книжковий ринок в Україні: стан розвитку та напрями державного регулювання / К. Індутна // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. — 2009. — № 4. — С. 46–52.
6. Медведєв О. Українська книга. Гостя у власній хаті : [Електронний ресурс] / О. Медведєв // Новини : [сайт] / Обозреватель. — Режим доступу : <http://obozrevatel.com.ua/news/2007/5/21/171664.htm> (24.05.2007).
7. Мураховський А. Поточна статистика книг і брошур у 2012 році / А. Мураховський, С. Буряк // Вісник Книжкової палати України. — 2012. — № 12. — С. 1–7.
8. Статистичні дані Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова» про випуск видань в Україні у 2010–2012 роках українською та російською мовами : [Електронний ресурс] // Друковані ЗМІ : [сайт] / Державний комітет телебачення та радіомовлення. — Режим доступу : http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=99439&cat_id=85717 (20.02.2013).
9. Тимошик М. Видавнича справа в Україні на сучасному етапі: тенденції, проблеми : текст лекції [для студ. Ін-ту журналістики з курсу «Видавнича справа та редагування»] / Тимошик М. — К. : Ін-т журналістики, 2002. — 24 с.